

A nemzeti és a regionális felzárkózás váltómozgása az EU-országokban és Magyarországon

KERTÉSZ KRISZTIÁN

A váltómozgás-elmélet a növekedéseméletek legújabb vívmánya, amely szintézist teremt az egymással éles ellentétben lévő endogén növekedéseméletek és az agglomerációs elméletek között. Az elmélet kimondja, hogy hosszú távon a feltételes β -konvergencia-elméleteknek megfelelően mind nemzetgazdasági, mind pedig regionális szinten megvalósul a felzárkózás, de ez nem egyenletes ütemben valósul meg a két szinten. Amennyiben ugyanis a nemzetgazdaság felzárkózása felgyorsul, akkor a régiók jövedelemszintjének egymáshoz való konvergenciája lelassul, sőt ez a folyamat szélsőséges esetben akár még divergenciába is átcsaphat. Az ellentétes irányú folyamat is megvalósulhat. Az elméletet empirikus példákkal is igazolja a cikk (Írország, Görögország, Portugália, Spanyolország és Magyarország példáján). Az empirikus példákból a szerző tanulságokat von le a gazdaságpolitikára nézve is. Megállapítja, hogy a váltómozgás-folyamatok megvalósulása ellen a gazdaságpolitika semmilyen eszközzel nem tud hatni, de az országok sikerességén képes változtatni. Az empirikus tapasztalatok bemutatják azt is, hogy miként alakul a régiók és a nemzetgazdaságok fejlődési üteme különböző gazdaságpolitikai eszközök használatakor (például: protekcionista újraelosztás, infrastruktúra-fejlesztés, humántőke-fejlesztés, liberális külgazdasági nyitás).

A reálkonvergencia folyamata a tudomány mai állása szerint

Egy korábban írott cikkemben (Kertész, 2004) részletesen bemutatom a növekedéseméletek fejlődési útját Solowtól napjainkig. A cikk részletesen tárgyalja a növekedéseméletek kritikáit, bizonyítékait, belső ellentmondásait, valamint a növekedéseméleteknek az agglomerációs elméletekkel folytatott vitáit. Abban a cikkben megismerkedhetünk a konvergenciaelméletek mai állásával és fejlődésének várható jövőbeli útjával is. Ez a cikk viszont a kérdéskört kevésbé elméleti, inkább gyakorlati szemléletből közelíti meg. Empirikus példákat fogunk látni arra, hogy a legmodernebb növekedésemélet, a *váltómozgás-elmélet* (trade-off) miként valósul meg az Európai Unióban és Magyarországon, ez után az elmélet és az empirikus tapasztalatok tükrében azt fogjuk tárgyalni, hogy a gazdaságpolitikai eszközöknek milyenmozgásterük van, arra, hogy hazánk reálkonvergencia-folyamatait kedvező irányba befolyásolják.

A továbbiakban egészen röviden, az említett cikknél (Kertész, 2004) vázlatosabb formában áttekintjük, hogy mit is jelent tulajdonképpen a váltómozgás-elmélet, és hogy a konvergenciaelméletek fejlődési útja mi módon vezetett is el idáig. A közgazdasági elmélet Robert Solow 1956-os munkája óta foglalkozik a reálkonvergencia, azaz a fel-

---

Kertész Krisztián, a BMGE Gazdaság- és Üzletpolitika Tanszékének PhD hallgatója.

zárkózás kérdésével (Solow, 1956). Solow ugyanis ekkor alapította az ún. neoklasszikus növekedésméleti iskolát. A növekedésméletek azonban az elmúlt másfél évtizedben elég szerteágazóan fejlődtek. Egészen 2000-ig, a váltómozgás-elmélet megjelenéséig a növekedésméleteken belül éles ellentét érvényesült a tekintetben, hogy a kevésbé fejlett országok felzárkózása vajon automatikusan végbemegy-e, vagy ennek megvalósulásában döntő szerepe van a gazdaságpolitikának és az országspecifikus tényezőknek. A kilencvenes évek modernebb, ún. endogén növekedésméletei ugyanis, ellentétben a Solow-féle neoklasszikus növekedésmélettel, határozottan állították, hogy egy adott ország gazdaságpolitikája és országspecifikus tényezői döntő hatást gyakorolnak a felzárkózásra. Ezen endogén növekedésméletek döntő hatást gyakoroltak a 2000-ben megszületett váltómozgás-elméletre, mely a tudomány jelenlegi állását képviseli. A váltómozgás-elméletre azonban nemcsak a növekedésméletek gyakoroltak hatást, hanem az ún. agglomerációs elméletek is, melyek tagadják a reálkonvergencia, azaz a felzárkózás létét, és azt állítják, hogy a természetes piaci mechanizmusok a nemzeti jövedelemszintek között divergenciát okoznak, azaz azt eredményezik, hogy a kevésbé fejlett államok, térségek még jobban leszakadnak a fejlettektől (Krugman, 1990).

Vajon hogy sikerült a váltómozgás-elméletnek ezen egymással gyökeresen szemben álló és egymással állandó vitában álló elméleteket egybegyűrnia, egységesítenie? A feladat nem volt egyszerű, de az eredmény valóságos áttörést hozott a közgazdaságtudomány fejlődésében.

Az elmélet lényegét egy mondatban is össze lehet foglalni: az irányadó tendencia a feltételes β -konvergencia, azaz a gazdaságpolitikától és országspecifikus tényezőktől függő felzárkózás, de a nemzetgazdasági és a regionális konvergencia közt trade-off, azaz váltómozgás van. Más szóval, ha egy elmaradott nemzetgazdaság elkezd konvergálni a nemzetközi átlaghoz, akkor a nemzetgazdaságon belül, a belföldi régiók között divergencia – de legalábbis lassuló konvergencia – lesz megfigyelhető, azaz a fejlett régiók gyorsabban, a fejletlenek pedig lassabban fognak növekedni. Ezzel szemben az elmélet szerint, amennyiben egy átlagosnál fejletlenebb nemzetgazdaságon belül a régiók között konvergencia megy végbe, a nemzetgazdaság összteljesítménye csökkenni fog, azaz a nemzetközi átlagtól folyamatosan távolodni fog, vagy legalábbis a felzárkózási ütemének lassulása lesz megfigyelhető. Ez az elmélet egyetért azon állítással, mely szerint mind a nemzetgazdaságoknak, mind pedig ezen nemzetgazdaságok régióinak a felzárkózását döntően befolyásolják az országspecifikus tényezők és a gazdaságpolitikák, de az elmélet kimondja azt is, hogy ezen tényezők eltérően fejtik ki hatásaikat az országokra és a régiókra. Amennyiben az ország jövedelemszintjének konvergálódási üteme felgyorsul, a régióinak konvergálódási üteme lelassul és bizonyos esetekben még divergálódásba is átszaphat. Természetesen a fordított folyamat is megvalósulhat. Ezzel az elmélettel feloldhatónak látszanak az eddigi ellentétek, és magyarázhatónak tűnik, hogy miért jutottak a konvergencia jellege és annak sebessége tekintetében különböző kutatók különböző végkövetkeztetésre az előző évszázadban attól függően, hogy milyen adatbázist elemeztek. A konvergencia ugyanis nem következik be minden területi (nemzetgazdasági, illetve regionális) szinten állandóan, ráadásul ennek sebessége sem konstans, hanem a másik területi szinten bekövetkezett konvergencia (vagy divergencia) üteme által dinamikusan meghatározott.

A váltómozgás-elmélet kritikájaként azt szokták egyes közgazdászok felhozni, hogy mind ez ideig ennek igazságát empirikusan még csak az EU tagállamaiban tapasztalható folyamatokkal bizonyították be, ami felvetheti a kérdést, hogy ez nem hordoz-e magában némi specialitást. Az EU tagállamai közt ugyanis olyan félig-meddig összehangolt és egymáshoz folyamatosan hasonló gazdaságpolitikát folytató országok vannak, amelyeknek eleve feltett szándéka a konvergencia megvalósítása. Kritikus közgazdász jog-

gal teheti tehát fel a kérdést, hogy igaz-e az elmélet, ha felmérésünket egy véletlenszerűen összeállított országcsoportra irányítjuk. Ennek megválaszolása további kutatások tárgya lehet, de ez ennek az írásnak a következtetéseivel valószínűleg már nem fog módosítani semmit, hiszen mi most csupán Magyarországon és az Európai Unióban tapasztalható változómozgás-folyamatokat fogjuk részletesen szemügyre venni.

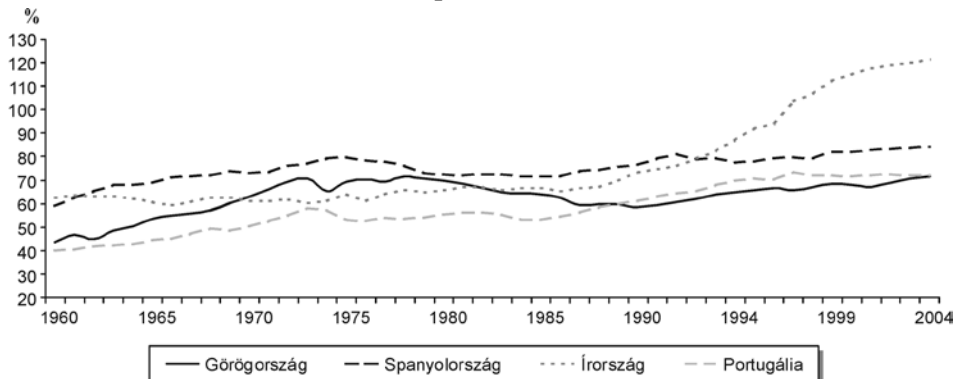
Változómozgás-folyamatok az Európai Unióban

Tekintsük most meg empirikus példákon keresztül, hogy a változómozgás-folyamatok miként valósulnak meg az Európai Unió kevésbé fejlett, ún. kohéziós államaiban és Magyarországon, majd ezután vonjunk le ebből következtetéseket a tekintetben, hogy vajon hasonló folyamatok várnak-e Magyarországra az EU berkeiben! (Az empirikus kutatások az országok és régiók egy főre jutó GDP-jének szóródásán alapultak.)

Az 1. ábra Spanyolország, Portugália, Görögország és Írország egy főre jutó GDP-jének időbeni alakulását mutatja az EU-15 átlagos GDP/fő mutatószámának százalékában vásárlóerő-paritáson 1960 és 2004 között (a 2002 és 2004 közti adatok becslült adatok). Egyrészt azért célszerű ezt a négy országot megfigyelés alá venni, mert EU-csatlakozásukkor jelentős lemaradásban voltak az EU átlagához képest az egy főre jutó nemzeti jövedelmük tekintetében, és ezért a csatlakozás által generált szerkezeti változások hatása a reálkonvergenciájukra jól vizsgálható, másrészt pedig azért, mert ennek a négy országnak a gazdasága a csatlakozásukkor sok tekintetben hasonlított a jelenlegi magyar gazdasághoz, és így példák Magyarországra is tanulságosak lehetnek. Attól függően, hogy mely mutatószámokat vizsgáljuk, változóan értékelhető ugyan, hogy a négy közül mely nemzetgazdaság esetéhez hasonlítható leginkább Magyarország, de összességében véve elmondható, hogy mind a négy kohéziós ország esete példaértékű lehet Magyarországra számára. Mint látható, hosszú távon szemlélve valamennyi ország esetén tapasztalható volt egy reálkonvergencia-folyamat, de ez nem azonos időszakokban és nem azonos sebességgel következett be az egyes országokban.

1. ábra

Az egy főre jutó GDP alakulása a perifériaországokban az EU-15-höz viszonyítva vásárlóerő-paritáson számolva

Forrás: Eurostat.

Írország egy főre jutó GDP-je 1960-ban 63,2 százalékra volt a későbbi EU-15 átlagának, és ez a mutató az EU-csatlakozás időpontjára, 1973-ra 60,8 százalékra süllyedt. Ez után a mélypont után egy nagyon lassú és hullámzó konvergenciafolyamat következett az 1980-as évek második feléig (1987: 67,1 százalék), majd Írország a kilencvenes években egy valóságos gazdasági csodát bemutatva rendkívül gyors növekedést produkált, és 1997-re már elérte, sőt meghaladta az EU-15 átlagát (103,7 százalék). Írország gazdasága azóta is gyorsabban növekszik, azaz pozitívan divergál az EU-átlagtól, és 2002-re a 122,3 százalékos mutatójával már Luxemburg után az EU második legfejlettebb államává vált az egy főre jutó GDP tekintetében. Szokták hangsúlyozni, hogy az egy főre jutó GNP tekintetében nem áll ilyen jól, mivel az kb. 10 százalékkal elmarad a GDP-mutatótól, de ennek ellenére az elmúlt évtized eredményei rendkívüliek. Írországban tökéletesen megfigyelhetőek voltak a váltómozgás-elmélet folyamatai, ugyanis azazal, hogy a kilencvenes évek elején elkezdődött ez az irdatlan gyors reálkonvergencia nemzetgazdasági szinten, miközben belföldön az egyes régiók között divergencia volt megfigyelhető, agglomerátumok alakultak ki Dublinban, a sziget déli és keleti régióiban, míg az északi, nyugati és a belső területek egyre inkább leszakadtak a nemzetgazdasági átlagtól. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a divergencia csak a nemzetgazdasági színvonalhoz képest következett be, de az EU-15 átlagához képest nem. Még ezen leglassabban növekvő ír régiók növekedési üteme is gyorsabb volt ugyanis, mint az EU-15 növekedési ütemének átlaga.

Spanyolország egy főre jutó GDP-je az EU átlagának 59,5 százalékáról indult 1960-ban, majd az olajválságokig folyamatos és dinamikus konvergencia volt megfigyelhető (1975: 79,9 százalék). A recesszió hatására azonban érezhető volt az ún. *Darwick-Nguyen*-hatás (ez azt mondja ki, hogy a felzárkózás recessziós időszakokban lassabb), és divergencia következett be egészen 1985-ig (71,5 százalék). Az EU-csatlakozásuk (1986) és az Egységes Európai Okmány hatályba lépése (1987) utáni években azonban, az EU általános fellendülésével párhuzamosan gyors konvergencia indult meg (1991: 80,7 százalék). A folyamat a kilencvenes években megállt, és a mutató enyhe hullámváz mellett stagnálni kezdett (1998: 79,3 százalék). Az utóbbi években azonban az euró bevezetése óta Spanyolország ismét gyorsabb növekedési ütemet produkál, mint az EU-15 átlaga (2002: 84,5 százalék). Az 1980 és 1996 közötti időszakban Spanyolországban – a váltómozgás-elméletnek megfelelően – folyamatos távolodás volt megfigyelhető a régiók jövedelemszintjei között, és a leggyorsabban növekvő, legfejlettebb agglomerátumokat Madrid és Katalónia képezte. A váltómozgás-elmélet teljesülése ellenére a két leglassabban fejlődő régió, Asztúria és Kantabria kivételével az összes régió növekedése gyorsabb volt, mint az EU-15 átlagos növekedése. Más szóval, erősen érezhető volt ebben az időszakban a nemzetgazdaságon belüli divergencia, de az EU-átlagtól csak a fenti két régió divergált.

Görögország egy főre jutó GDP-je az EU átlagának 43,8 százaléka volt 1960-ban, majd dinamikus konvergenciafolyamat volt tapasztalható egészen az olajválságokig (1973: 71,1 százalék). Ezután a hetvenes években a mutató stagnálása, majd a nyolcvanas években – az EU-csatlakozás (1981) ellenére – a gazdaság rendkívül lassú növekedése miatt a mutató erős csökkenése volt megfigyelhető (1990: 58,2 százalék). A kilencvenes évek gazdasági reformjai következtében a görög gazdaság lendületet vett, és a mai napig gyorsabb növekedést mutat fel, mint az EU-átlag (2002: 66,6 százalék). A váltómozgás-elmélet Görögország példájával is rendkívül jól bizonyítható. A nyolcvanas évek lassú növekedése (0,2 százalék) ugyanis a fő agglomerátumok – Athén és Szaloniki – és az ország centrális területeinek stagnálásával, sőt a nyolcvanas évek első felében csökkenésével volt magyarázható, miközben 1979 és 1994 között egyes elmaradottabb szigetcsoportok nemcsak a nemzeti, hanem az EU átlagánál is gyorsabb növekedést

produkáltak. A regionális különbségek csökkenése pontosan a nemzetgazdasági szintű divergálásig, 1991-ig tartott. Ettől kezdve ugyanis Athén és Szaloniki újra gyors növekedést mutatott fel, ami a kilencvenes évek első felében a regionális különbségek újabb növekedéséhez vezetett.

Portugália egy főre jutó GDP-je 1960-ban a későbbi EU-15 átlagának 39,6 százaléka volt vásárlóerő-paritáson számolva. Az 1973-as olajválságig Görögországhoz hasonlóan gyors felzárkózás volt tapasztalható (1973: 58,4 százalék), de ezután a visszaesés itt nem volt olyan drasztikus (1976: 53,2 százalék). Az EU-csatlakozásig a mutató stagnálása és enyhe hullámzása volt megfigyelhető (1986: 54,2 százalék), majd a közelmúltig egy viszonylag egyenletes ütemű felzárkózásnak lehettünk tanúi (1997: 73,4 százalék). Az utóbbi néhány évben azonban a portugál gazdaság megtorpanni látszik, és nem tudott az EU-15 átlagához képest növekedéstöbbletet felmutatni (2002: 69,2 százalék). Az Európai Bizottság elemzése szerint a közeljövőben e tekintetben nem várható változás, sőt a következő két évben a mutató további enyhe csökkenését várják (2004: 68,5 százalék). A váltómozgás-elmélet empirikus vizsgálata tekintetében Portugália esetében kétes elemzések születtek. A NUTS II. felosztás alapján vizsgált elmaradottabb régiók ugyanis gyorsabb növekedést produkáltak 1988 és 1996 között, mint a legfejlettebb lisszaboni és portói agglomerációk, ami ellentétben áll a váltómozgás-elmélettel, ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az időszakban a nemzetgazdasági szintű konvergencia is végbement. Számos közgazdász szerint ez azonban a portugál területek NUTS II. régiófelosztásának hibájában keresendő. A fejlettebb és gyorsabban növekvő területek ugyanis a part menti kereskedelmi és turistaövezetek, míg a félsziget belső területei felé haladva a jövedelemszint csökken. A NUTS II. régiókat azonban nem ennek megfelelően, hanem kelet–nyugati irányban hosszan elnyújtva határozták meg, így a régiók egyenként magukba foglalnak mind elmaradott, mind pedig fejlett területeket, azaz nagyon heterogénekké váltak. Ezért az adatok alapján nehéz ítéletet mondani. 1991-től azonban már az aprólékosabb felosztású NUTS III. régiókról is vannak részadataink, bár igaz, hogy csak nagyon hiányosak. Ezekből a hiányos adatforrásokból annyit lehet határozottan állítani (Quah, 1999), hogy a nyolcvanas években a leggyorsabban fejlődő régiók Lisszabon és Portó voltak, de a kilencvenes években a part menti vidéki területek növekedése felgyorsult, és elkezdtek felzárkózni a két agglomerációhoz. Az is leszűrhető még azonban, hogy az országon belül továbbra is jelentős különbségek vannak, főleg ha a két legfejletlenebb régió jövedelemszintjét hasonlítjuk össze a nemzeti átlaggal: Azori-szigetek (70 százalék) és Madeira szigete (77 százalék).

Összefoglalásképpen azt tudjuk állítani, hogy bár megcáfolhatatlan empirikus bizonyítékok – megfelelő minőségű statisztikai adatok hiánya miatt – nem támasztották alá, hogy a váltómozgás mind a négy kohéziós országban maradéktalanul és minden időszakban bekövetkezett, de az ismertett adatok és felmérések alapján nagyon nagy valószínűséggel állítható, hogy a folyamatok végbementek.

Ezek a négy országban lezajlott váltómozgás-folyamatok rendkívül hasonlítanak Magyarország elmúlt majdnem egy évtizedében történetekre. A kilencvenes évek közepe óta ugyanis, amióta Magyarország nemzetgazdasági szinten tartósan gyorsabb növekedést mutat fel, mint az EU-15, regionális szinten a kevésbé fejlett régiók divergálnak a nemzetgazdasági átlagtól (1994 óta léteznek erről KSH-kimutatások). Budapestnek és vonzáskörzetének, valamint Nyugat- és Közép-Dunántúlnak folyamatosan nőtt az országos GDP-ben való részesedése egészen 2000-ig, míg a többi kevésbé fejlett régió gazdasága lassabban növekedett ebben az időszakban, mint az országos átlag. Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy a két leglassabban növekvő régiót leszámítva valamennyi magyar régió ennek ellenére gyorsabban nőtt gazdaságunk virágzó éveiben (1997–2000), mint az EU-15 átlaga, azaz szinte minden magyar régió felzárkózásban volt az EU tagállamaihoz (1. táblázat). A táblázatból az is látszik, hogy a két leglassabban növekvő régió növekedési üteme sem maradt le jelentősen az EU-15 növekedési ütemétől.

Az egy főre jutó GDP növekedési üteme Magyarország régióiban

	Átlag 1997–2000 között (%)
Közép-Magyarország	6,3
Közép-Dunántúl	6,4
Nyugat-Dunántúl	7,2
Dél-Dunántúl	3,2
Észak-Alföld	3,2
Dél-Alföld	2,3
Észak-Magyarország	1,8
Magyarország	5,0
EU–15	2,6

Forrás: Saját számítások a KSH regionális adatai alapján.

A 2. táblázatból azonban az is tisztán látszik, hogy 2001-ben ez a tendencia megfordult. Az ország ekkor ugyanis letért az egyensúlyi növekedési pályáról, és a gazdaság növekedési üteme elkezdett tendenciaszerűen lassulni. Tökéletesen visszaigazolvá a változómozgás-elmélet állítását, a nemzetgazdaság felzárkózási ütemének lassulása a régiók (és megyék) közti különbségek csökkenésével járt együtt. Más szóval 2001-ben már megfigyelhető volt, hogy a kevésbé fejlett megyék és régiók gyorsabb növekedési ütemet produkáltak, mint az országos átlag. Ezt a tényt a táblázatban látható szóródási mutatók 2001. évi trendfordulása jól tükrözi.

2. táblázat

Magyarország egy főre jutó GDP-jének területi szóródása régióként és megyéenként százalékban

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Régióként	25,5	25,2	27,0	28,7	29,0	31,2	32,7	32,0
Megyéenként	27,8	28,3	30,1	32,0	32,8	34,5	36,4	34,5

Forrás: Saját számítások KSH-adatok alapján.

Nem véletlen, hogy ezek a magyar folyamatok nagy hasonlóságot mutatnak az EU kohéziós országaiban tapasztaltakkal, hiszen e gazdaságok szerkezete számos hasonlóságot mutat Magyarországéval. Igaz, Magyarország még nem tagja az Európai Uniónak, de a magyar gazdaság már ma is sok tekintetben úgy funkcionál, mintha az ország már tag lenne. A várakozásokba a csatlakozás ténye már teljesen beépült, mind a piaci, mind a kormányzati várakozásokat illetően. Mind a munkapiaci, mind a termékpiacon szabályozást, mind pedig az áruk és szolgáltatások nemzetközi kereskedelmének volumenét elemezve (3., 4., illetve 5. táblázat) azt láthatjuk, hogy a négy ország közül csak Írország mondható nyitottabbnak, liberalizáltabbnak, mint Magyarország. Bár a működőtőke-beáramlás tekintetében jelentős a lemaradásunk (5. táblázat), és csak Görögország tőkevonzó képessége alacsonyabb hazánknál, a csatlakozási várakozások erre a mutatóra is jelentős pozitív hatást gyakoroltak az elmúlt években.

Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy az Európai Unióban és az elmúlt években Magyarországon is végbemenő változómozgás-folyamatok vajon folytatódnak-e az EU-csatlakozás után is Magyarországon. Véleményem szerint középtávon, 10-15 éves időintervallumban igen, de hosszabb távra tekintve már a helyzet módosulhat. Léteznek ugyanis olyan gazdaságpolitikai eszközök, melyekkel hosszú távon korrigálhatóak a változómozgás szélsőséges hatásai. A továbbiakban ezeket a gazdaságpolitikai eszközöket fogjuk megvizsgálni az elmélet és a négy kohéziós ország empirikus tapasztalatainak a tükrében.

Munkapiaci szabályozás (OECD-kompozitmutatók, ¹ 1998)

	H	P	E	GR	IRL	Perif. átlag
1. Adminisztratív akadályok	1,6	3,7	2,8	2	1,8	2,6
2. Elbocsátás közvetlen költségei	2,6	5,2	2,1	2,9	1,7	3
3. Felmondási idő	2,8	4,3	3,5	3,3	1,6	3,2
<i>I. Határozatlan időre szóló munkasz. (1–3)</i>	2,2	4,3	2,8	2,6	1,7	2,9
4. Adminisztratív akadályok	0,7	3,1	3,7	5,1	0,4	3,1
5. Szerződések időtartama	0,6	3,3	3,7	3,5	0,2	2,7
<i>II. Határozott időre szóló munkasz. (4–5)</i>	0,6	3,2	3,7	4,5	0,3	2,9
Munkapiaci szabályozás együtt (I–II)	1,4	3,7	3,2	3,5	1	2,9

Forrás: Csermely–Csajbók [2002], 23. oldal.

Termékpiazi szabályozás (OECD-kompozitmutatók, 1998)

	H	P	E	GR	IRL
1. Állami ellenőrzés	2,9	2,8	2,6	3,9	0,9
2. Vállalkozást gátló szabályozások	0,7	1,5	1,8	1,7	1,2
3. Külkereskedelmi és beruházási korlátok	1,1	1,1	0,7	1,3	0,4
4. Közgazdasági szabályozás	3,1	2,1	2,5	2,6	0,8
5. Adminisztratív szabályozás	0,5	1,5	2,3	2	1,5
Termékpiazi szabályozás együtt (1–5)	1,6	1,7	1,6	2,2	0,8

Forrás: Csermely–Csajbók [2002], 23. oldal.

Nyitottsági mutatók

	Áruk és szolgáltatások nemzetközi forgalma/GDP		FDI/GDP	
	1992	2001	1992	2000
Írország	56,1	87,9	0,8	16,3
Görögország	20,3	30,6	1,4	1,4
Spanyolország	18,1	30,8		8,2
Portugália	28,7	36,2		6,7
Magyarország	33,5	68,7		2,4

Forrás: Eurostat.

Gazdaságpolitikával befolyásolható-e a váltómozgás-folyamat?

Nézzük meg tehát, hogy a váltómozgás-folyamatok negatív hatásait gazdaságpolitikai eszközökkel mi módon lehetne tompítani! Más szóval, hogy lehetne a nemzetgazdaság felzárkózási tendenciáját úgy tartóssá tenni, hogy közben a fejletlenebb régiók ne szakadjanak le a nemzeti átlagtól. Nem szabad követendő példának tekinteni ebből a szempontból a görög esetet! Görögországban, a nyolcvanas években határozott kormányzati szándék volt a régiók közti jövedelemkülönbségek csökkentése, és ezt a kor-

¹ A kompozitmutatók az adminisztratív és strukturális akadályok számszerűsítésére szolgáló mutatók. Minél alacsonyabb az érték, annál liberalizáltabb a szabályozási rendszer.

mányzat aktív gazdasági beavatkozásával próbálták elérni. A költségvetési támogatások és kormányzati megrendelések odaítélésénél protekcionista megkülönböztetéseket tettek, és előnyben részesítették a vidéki területeket. Ennek eredménye az előző fejezet alapján már ismert. A hatékonyság nemzetgazdasági szinten romlott, a növekedési ütem visszaesett, és így az állami intézkedések végül csak erősítették a váltómozgás-folyamatokat. A kilencvenes években azonban már a görögök is tanultak hibáikból, és abbahagyták a protekcionista gazdaságpolitikát, nem folyósították tovább a régió- és szektorspecifikus támogatásokat, hanem piacvezéreltebb gazdaságpolitikára tértek rá, ami – mint ahogy az *I. ábrán* is láthatjuk – nagyon kedvező hatást gyakorolt növekedésükre. Mind az elmélet, mind pedig az empirikus tapasztalatok igazolják tehát, hogy egy gazdaságpolitika csak úgy képes a közép- és hosszú távú növekedési ütemet maximalizálni, ha piacokonform módon avatkozik be a gazdaságba, azaz a beavatkozás közben a piaci allokációs mechanizmusokat nem torzítja. Az állam feladata tehát egyrészt magának a liberalizálásnak a megvalósítása és egy új, egységesebb piaci struktúra kialakítása, másrészt az államnak gondoskodnia kell a piaci kudarcok által okozott költségek és kockázatok minimalizálásáról.

A piaci liberalizálás egyébként pontosan az informatikai és telekommunikációs forradalom következtében vált nélkülözhetetlenné, hiszen ezzel a technológiai váltással a világgazdasági struktúra is megváltozott. A hetvenes és nyolcvanas években még ugyanis, amikor a gazdaságok húzóágazatai az erősen munka- és tőkeintenzív ágazatok voltak (például autógyártás, olajipar stb.), akkor még eredményes gazdaságpolitikának bizonyult az a szektorspecifikus iparpolitika, amely ezen ágazatok támogatásával és fellendítésével próbálta a gazdaság összteljesítményét növelni. Ezen ágazatok fellendülése ugyanis a termelési tényezők fokozottabb kihasználtságához vezetett, azaz nőtt a foglalkoztatottság, nőtt a reál-tőke-állomány, amely így gazdasági növekedést indukált. Ma már azonban nem ezek az iparágak a világgazdaság húzóágazatai, sőt nincs is igazán ilyen húzóágazat. Ma már bármely szektor húzóágazattá válhat, ha az újgazdaság vívmányait alkalmazza és a high-tech forradalom eredményeit a működésébe beépíti. Ma már tehát nem az a lényeg, hogy mit csinálunk, hanem az, hogy amit csinálunk, azt milyen technológiával, milyen alacsony költséggel, mennyire termelékenyen, egyszerűen milyen versenyképesen csináljuk. Ennek a folyamatnak az irányítására a rendszer bonyolultsága miatt azonban már az állam képtelen, és ezt az egész gazdaságot átfogó kiválasztási-optimalizálási folyamatot már csak a piac képes hatékonyan koordinálni. Ráadásul, mivel ez a technológiai forradalom globális szinten (internet, informatika, telekommunikáció stb.) zajlik, ezeknek a technológiáknak az átvétele, honosítása nem valósítható meg a piac nemzetközi nyitottságának hiányában.

A négy ország empirikus példája is arról tanúskodik, hogy az a legnyitottabb és legliberalizáltabb Írország volt a legsikeresebb, amelyben a növekedés technológiavezérelt volt, vagyis a fejlődést nem a termelési tényezők fokozottabb kihasználása, hanem a termelékenység javulása eredményezte. Portugália és Spanyolország is jelentős eredményeket ért el a reálgazdasági nyitottság megvalósítása tekintetében a nyolcvanas-kilencvenes években, de távolról sem akkorát, mint Írország. A két ibériai ország (különösen Spanyolország) továbbra is nagy hangsúlyt fektetett a munkanélküliség leszorítására és a termelési tényezők fokozottabb kihasználására. A beruházások legjelentősebb részét itt az állami megrendeléseknek köszönhetően az építőipari és infrastrukturális beruházások tették ki, ellentétben az Írországban tapasztalt gép- és berendezés-beruházási dominanciával, melyet a piac vezérelt. A két eltérő gazdaságpolitika eredménye, melyet az *I. ábrán* láthatunk, önmagáért beszél. Annak ellenére, hogy Spanyolországban és Portugáliában nem valósítottak meg olyan protekcionista gazdaságpolitikát, mint Görögországban a nyolcvanas években, és igyekeztek az állami megrendeléseket

piackonform módon közbeszerzési eljárásokon keresztül kihirdetni, távolról sem voltak képesek olyan csodás eredményeket elérni, mint amelyet Írország elért a kilencvenes években.

A nemzeti és regionális jövedelemszintek váltómozgás-folyamatai tekintetében egyébként elmondhatjuk, hogy mind a két fent leírt gazdaságpolitika hosszú távon csökkentően hat a regionális különbségekre. Más szóval, az állam akár a szállítási és közlekedési infrastruktúra-fejlesztésre koncentrál, mint például Spanyolországban, akár a technológiaintenzív telekommunikációs infrastruktúra-fejlesztésre, mint például Írországban, ezzel hozzájárul a regionális különbségek csökkenéséhez, de ez a hatás csak nagyon hosszú távon érvényesül. Az eltelt 1-1,5 évtizedes időtávon még mind a kettő kevésnek bizonyult ezen országok esetében arra, hogy a váltómozgás-elmélet ténylegesen érvényét veszítse, és a nemzeti és regionális konvergenciák együtt valósuljanak meg. A közgazdasági elmélet alapján azonban ez egyáltalán nem meglepő. Az infrastruktúra fejlődése – akár szállítási, akár informatikai infrastruktúráról legyen szó – és a regionális jövedelemszintek különbségei közt ugyanis egy fordított U alakú kapcsolat van. Ez azt jelenti, hogy az infrastruktúra fejlődésének kezdeti szakasza még koncentráló hatást vált ki földrajzilag, azaz a regionális különbségeket emeli. Amennyiben azonban a fejlesztések folytatódnak, egy ponton túl az infrastruktúra fejlődése már elősegíti a fejlettebb régiók felzárkózását a fejlettebbekhez. Ennek oka az, hogy az infrastruktúra fejlődésének kezdeti szakaszában a szállítási és tranzakciós költségek csökkenése arra ösztönzi a vállalatokat, hogy az agglomerációba összpontosítsák összes termelési kapacitásokat, kihasználva ezzel az üzemméret növekedéséből származó növekvő hozadékot. A vállalatnak így a központból kell ugyan elszállítania minden értékesítőhelyre a késztermékeit, de a szállítási költségek csökkenése miatt ez nem jelent jelentős többletköltséget, és a növekvő volumenhozadék ezt képes kárpótolni. Az infrastruktúra további fejlesztésével azonban ez a tendencia megfordul. Amint ugyanis az agglomerátumban az egyéb termelési költségek – például a munkaerőköltség, bérleti díjak stb. – megnőnek és a szállítási költségek a további infrastrukturális fejlődés hatására tovább csökkennek, ismét dekoncentrációs tendencia kezdődik meg. Ennek a logikája az, hogy egy ponton túl már az iparvállalatoknak sokkal gazdaságosabb lesz a termelőkapacitásokat a vidéki területek között szétszórni, és ezen rendkívül alacsony szállítási és tranzakciós költségek mellett a telephelyek közti logisztikai és kommunikációs rendszereket fenntartani, mint az agglomerációban maradni, és az ott feltornászott, magas bérköltségeket és bérleti díjakat vállalni. Nem kell tehát félni az infrastruktúra „túlfejlesztésétől”, sőt, pont fordítva. Annak ellenére, hogy az infrastruktúra-fejlesztés kezdetben koncentráló hatású, pontosan a fejlesztések folytatása fogja a magánberuházásokat is vidékre vonzani és az agglomeráció súlyát csökkenteni, azaz a régiók felzárkózását elősegíteni. Ez a hatás azonban csak hosszú távon érvényesül.

Magyarország Nemzeti Fejlesztési Tervét (NFT) szemügyre véve például látható, hogy még ezen optimista tervek tükrében is minimum 15 évnek kell ahhoz eltelnie, hogy az infrastruktúra fejlettsége megközelítse az Európai Unió infrastruktúrájának jelenlegi fejlettségi szintjét. Ameddig az NFT-ben kitűzött minimális célok nem valósulnak meg, nem várható, hogy a kb. 8 éve érvényesülő váltómozgás-folyamatok a visszájukra forduljanak, és a nemzeti és regionális konvergenciák egyszerre jelentkezzenek Magyarországon.

Az államnak van még néhány eszköze, amellyel képes csökkenteni a regionális különbségeket hosszú távon úgy, hogy közben a nemzeti szintű konvergenciafolyamatok ne sérüljenek. Ezen eszközök közé tartozik a humán tőke regionális fejlesztése, mely a négy ország közül Portugáliában kapott legnagyobb hangsúlyt. A kilencvenes évek elején a humán tőke fejlettségi szintjében még súlyosan lemaradt Portugália az évtized közepén reformokat indított el, melyekkel decentralizáltabbá, liberalizáltabbá tette okta-

tási rendszerét. Új egyetemeket, oktatási intézményeket hoztak létre az ország belső, fejletlenebb területein, valamint élesítették az oktatási intézmények közti versenyt. Ezek az intézkedések nagymértékben hozzájárulnak a termelékenység növeléséhez és a régiók felzárkózásához, de mivel az oktatási rendszer kiépítése és a diákok kiképzése hosszú éveket, sőt akár évtizedet vehet igénybe, ezeknek az intézkedéseknek is csak hosszú távon jelentkeznek a pozitív hatásai.

Az oktatás fejlesztésének regionális felzárkóztató hatásait ráadásul a munkaerő-piaci mobilitás jelentősen csökkentheti. Számos esetben kimutatható is volt, hogy azokban az országokban, ahol a munkaerő áramlása flexibilis, ott a humán tőke állami fejlesztése egyáltalán nem gyengítette a váltómozgás-folyamatokat. Sőt, empirikus tapasztalatokból azt szűrhetjük le, hogy a munkaerő-piaci mobilitása ezekben az országokban csak még jobban erősítette a váltómozgás-folyamatok bekövetkezését. Ez az erősítő hatás két módon képes megvalósulni. Az egyik módja az, ahogy az Írországból volt tapasztalható, nevezetesen, hogy a vidékről az agglomerátumba migráló képzett munkaerő további tőkebefektetéseket indukált, amely az agglomeráció további fejlődéséhez és a vidék további leszakadásához vezetett. A váltómozgás-folyamatokat erősíti az USA-ban megfigyelhető erős migráció is, de másképpen. Az USA-ban a tapasztalat az (*Björkstén*, 2000), hogy a migráció Írországgal ellentétben egy lefele történő váltómozgás-folyamatot indukál, azaz a nemzetgazdaság általánosan lassúbb növekedése mellett fog bekövetkezni a fejlett régiók növekedésének lelassulása és lefele konvergálódása. Mindez azzal indokolható, hogy az USA teljesen más helyzetben van, mint Írország, hiszen ez a világ legfejlettebb állama, és a technológiai fejlődés itt nem a külföldről jövő technológiainporton keresztül, hanem elsősorban belső fejlesztések és folyamatok hatására valósul meg. Amerikában pontosan a munkaerő migrációja az, ami csökkenti az agglomerációban elhelyezkedő vállalatok technológiai fejlesztésekre irányuló törekvéseit. Ez a folyamatos munkaerő-utánpótlás ugyanis hajlamos elkényelmesíteni a vállalatokat, melyek ezáltal ahelyett, hogy a technológia fejlesztésére koncentrálnának egy adott probléma esetén, inkább „bevárják, míg házhoz jön az olcsó és képzett munkaerő vidékről”. Az USA elemzése természetesen nem tárgya a tanulmánynak. Az USA és Írország példájának bemutatásával csak az volt a szándékom, hogy szemléletesebben be tudjam mutatni, hogy a munkaerő mobilitásának fokozódása mi módon erősíti még jobban a váltómozgás-folyamatokat, függetlenül attól, hogy mekkora és milyen fejlettségi szinten álló gazdaságot vizsgálunk.

Magyarországon a munkaerő-piaci mobilitása összességében alacsony-közepes szinten áll európai összehasonlításban. A nagymértékű strukturális munkanélküliség ellenére nem figyelhető meg olyan tendencia, mely szerint a munkaerő az agglomerációkba áramolna, sőt az utóbbi években Budapest lakossága még csökkent is. Ilyen rugalmatlan munkaerő-piaci helyzetben (melynek oka elsősorban kulturális, társadalmi és földrajzi okokra vezethető vissza) eredményes gazdaságpolitika lehet a vidék felzárkóztatása tekintetében a humán tőke regionális fejlesztése, valamint a decentralizált és versenyztetett oktatási struktúrák kialakítása. Ez ellen szólhat azonban az, hogy a munkaerő-piaci résztvevők körében pontosan a képzettebbek mutatnak nagyobb mobilitást, és a képzetlenebbek mutatnak nagyobb rugalmatlanságot. Ráadásul az, hogy a humán tőke fejlesztésének irányába tett gazdaságpolitikai lépések csak hosszú távon képesek kifejteni hatásukat, még jobban megkérdőjelezhetik a regionális felzárkóztató politika sikerességét. Hosszú távon ugyanis kérdéses már az is, hogy nem változik-e meg a munkaerő-piaci struktúra, és a kulturális, társadalmi stb. hatások nem hoznak-e létre egy még flexibilisebb munkaerőpiacot. Ha ugyanis a munkaerő-piaci rugalmasabbá válik, ami hosszú távon már lehetséges, akkor ez a gazdaságpolitikai eszköz is csak a váltómozgás-folyamatok erősítésének irányába hat.

Tanulásként elsősorban azt tudnánk levonni, hogy a gazdaságpolitika elsősorban azt képes befolyásolni, hogy az EU-hoz való nemzetgazdasági felzárkózás milyen ütemben és milyen sikeresen menjen végbe, de a váltómozgás-folyamatok ellen marginálisan kicsi befolyása van. Az ismertett gazdaságpolitikák egyike sem volt képes teljesíteni azt a célkitűzést, hogy a nemzetgazdaság Európai Unióhoz történő felzárkózása már középtávon is a nemzetgazdaságon belüli regionális különbségek csökkenésével párhuzamosan valósuljon meg. Ha protekcionista gazdaságpolitikával a vidéki területeket anyagilag támogatjuk, akkor az a termelékenységet rontja, és a nemzetgazdaság növekedésének általános lassulását eredményezi, és ezáltal valamennyi régió (vagy legalábbis a legtöbb) távolodni fog az EU átlagától. (Ez történt például Görögországban a nyolcvanas években.) Ha azonban egy exportorientált és nyitott gazdaságot hozunk létre, a növekedés technológiaintenzív és a termelékenység emelkedésén alapul, valamint az állam a piaci kudarcokat igyekszik kiküszöbölni (monopóliumok árszabályozása, bankrendszer prudens árszabályozása, infrastruktúra fejlesztése, humán tőke fejlesztése stb.), akkor a nemzetgazdaság jövedelemszintje képes konvergálni az EU átlagához. Ekkor azonban el kell tűrnünk azt a negatív mellékhatást, hogy az országon belül középtávon (1-2 évtized) nőni fognak a regionális különbségek. Nem szabad azonban ezért magunkat hibáztatni, mert ez a fejlődés természetes velejárója! Éppen ellenkezőleg, ha bármilyen protekcionista intézkedéssel ez ellen próbálunk lépéseket tenni, azzal csak rosszat teszünk az egész gazdaság fejlődésének. Az EU-tól kapott strukturális támogatások elköltésénél is figyelembe kell majd vennie a gazdaságpolitikának ezeket a hatásokat! A támogatásokat olyan infrastruktúrális beruházásokra és olyan a humán tőkét fejlesztő programokra kell majd elköltenünk, amely az ország általános fejlődését gyorsítja, és nem diszkriminál se pozitív, se negatív irányban egy régiót sem. Nem szabad csak azért több forrást adni bizonyos területeknek, mert adott helyzetben elmaradottabbak, vagy lassabban fejlődnek. A helyi fejlesztéseket is minden esetben úgy kell megvalósítani, hogy azok illeszkedjenek egy országos fejlesztési programba. Igaz, hogy az elmélet szerint a gyors nemzeti felzárkózás a régiók közti különbségek növekedéséhez vezet, azonban ha a gazdaságpolitikát sikeresen valósítjuk meg, kárpótolhat minket az, hogy elérhetünk egy olyan gyors fejlődést is, hogy még az ország legszegényebb és leglassabban fejlődő területei is, annak ellenére, hogy az országos átlagtól távolodnak, az EU átlagához folyamatosan közeledni fognak. Így tehát a fejletlen régiók már középtávon sem járnának rosszul, hosszú távon pedig még kevésbé. Amikor ugyanis a nemzetgazdaság felzárkózása nagyrészt már végbement, akkor már pusztán piaci folyamatoknak köszönhetően is a nemzetgazdaság reálkonvergenciája lelassul, és a váltómozgás következtében eljön a vidéki területek felzárkózásának az ideje. A váltómozgástörvény érvényesülésének hatására ugyanis ekkor már az elmaradott területek gyorsabban, a fejlettebbek pedig lassabban fognak növekedni, mint a nemzetgazdasági átlag.

Ezek után a tanulást már két mondatban is összefoglalhatjuk. A nemzetgazdasági és regionális szinten bekövetkező konvergenciafolyamatok az EU-ban egymást váltva valósulnak meg, és ez ellen gazdaságpolitikai intézkedésekkel sem lehet tenni. A gazdaságpolitika célkitűzése a nemzetgazdaság általános fejlődése kell hogy legyen, mert ha az állam bizonyos régiókkal kivételez, vagy bizonyos régiókat diszkriminál, akkor azzal csak az ország általános fejlődését fogja vissza, és így közép- és hosszú távon valamennyi régió fejlődésére negatív hatást gyakorol, beleértve a kedvezményezett régiókat is.

Irodalomjegyzék

- Björkstén, N.* [2000]: Real convergence in the enlarged euro area: a coming challenge for monetary policy. In: Bank of Finland, Economics Department, Working Papers 1/2000.
- Csajbók Attila – Csermely Ágnes* [2002]: Az euró bevezetésének várható hasznai, költségei és időzítése. MNB Műhelytanulmányok, 24. szám, www.mnb.hu
- Darwick, S. – Nguyen, D.* [1989]: OECD comparative economic growth 1950–1985: Catching-up and convergence. In: *American Economic Review*, Vol.79, No. 5.
- European Commission* [2000]: Real convergence and catching-up in the EU. *European Economy Review*, Chapter 5, 173–207. o.
- Kertész Krisztián* [2004]: A növekedésméletek fejlődéstörténete Solowtól napjainkig. *Közgazdasági Szemle* (megjelenés alatt).
- Krugman, P.* [1990]: Increasing Returns and Economic Geography. NBER Working Paper, No. W3275, március, www.nber.org
- Quah, D.* [1999]: Models of explicit distribution dynamics, European Commission. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg.
- Solow R. M.* [1956]: A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, 65–94. o.